

El Montaigne de Pla: del “moralisme” clàssic al periodisme modern

Ferran Sáez Mateu

Ferran Sáez Mateu és doctor en Filosofia per la UB i professor titular de la Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna-URL. Actualment dirigeix l'Institut d'Estudis Polítics Blanquerna i coordina el programa de doctorat Política, Mèdia, Societat. La seva obra assagística ha estat guardonada amb els premis Pere Calders, Josep Vallverdú i Joan Fuster.

The current concept of “moralism”, or even of the term “moral”, has undergone a complex semantic evolution which started in the dying moments of the ancient world and continues today. The turning point of this transformation can be found in the work of Michel de Montaigne (1533-1592), whom great academics such as Hugo Friedrich described as “post-antique”. Some authors of the 20th century, such as Pla and Zweig, revived or accepted the perspective of Montaigne. For obvious reasons, this revival turned out to be wrong, in that it juxtaposed two nearly contradictory meanings of the concept of “moral”. This confusion has generated some extraordinarily erroneous writing about the nature and, above all, the intentions of writers such as Josep Pla. In this article we include texts that show the danger of juxtaposing the two meanings of the word “moral” in the work of certain 20th century authors such as Pla.

Desconec si algú s'ha entretingut a comptar quantes vegades apareix l'adjectiu "ondulant" a l'obra de Josep Pla. En tot cas, són moltes. L'ús especialíssim que Pla fa d'aquest terme (en un sentit unes vegades antropològic i unes altres ontològic) prové directament de Montaigne. No cal dir que la lectura dels *Essais* representà per Pla alguna cosa més que un model d'estil literari; també fou un referent vital, potser el més important de tots. Hi ha pocs estudiosos de l'obra de Josep Pla que no comentin amb més o menys detall aquesta relació, i sembla que a aquestes alçades no té gaire sentit reiterar-ho. Hi ha, tanmateix, un aspecte que sovint resulta semànticament confús: l'apel·lació a la noció de "moralisme". Pla o Zweig (que, per cert, va escriure un estudi sobre Montaigne deliciosament imprecís) són dos dels grans moralistes del segle XX. Però ho són —heus aquí la precisió que provarem de desenvolupar en aquest article— en un sentit molt específic, que té poc a veure o gens amb allò que actualment designa el terme "moralista". Pla o Zweig, que coneixien Montaigne de primera mà, sabien exactament quin era l'abast d'aquest concepte entre els segles XVI i XVII. Sigui com sigui, cap dels dos va voler exercir mai d'hermeneuta professional o d'historiador de la filosofia, i per aquesta senzilla raó van haver de donar per suposat el sentit del terme "moral" als *Essais*. Quin era, aquest sentit?

50

El primer capítol dels *Essais* —*Par divers moyens on arrive a pareille fin*— no és pas el primer assaig de Montaigne, sinó un text molt més tardà. Segons Hugo Friedrich i Pierre Villey, està escrit cap al 1573.¹ Ambdós historiadors coincideixen a afirmar que aquest conté la *idée directrice* que dona un sentit unitari a tota l'obra i en justifica les particulars característiques formals i temàtiques. Es tracta d'un judici sobre l'home: "Certes, c'est un subject merveilleusement vain, divers, et ondoyant que l'homme. Il est malaisé d'y fonder jugement constant et uniforme".² Ens trobem davant d'un molt determinat criteri sobre la condició humana, però no pas davant d'una afirmació antropològica en el sentit literal de la paraula. La primera sentència pròpiament filosòfica dels *Essais* no és, doncs, fruit de l'atzar: és la clau que obre la comprensió profunda de la resta del llibre. El projecte de Montaigne, consistent a fer intel·ligi-

¹ FRIEDRICH, H. *Montaigne*. Traducció de R. Rossini. Paris: Gallimard, 1970, p. 158. VILLEY, P. *Les sources et l'évolution des Essais de Montaigne*. Paris: Hachette, 1933, p. 7 (1a ed., 1908).

² *Essais*, I, I, p. 9.

ble la condició humana no des de l'antropologia derivada de l'aristotelisme del seu temps sinó des de la contemplació de la diversitat i de la *psicologia* (entesa, naturalment, en un sentit premodern, com a *pintura del jo*),³ precisa una determinada estructura formal, fins aleshores inexistent: l'assaig. "Il n'est subject si vain, qui ne mérite un rang en cete rapsodie".⁴ Es reconeix, en efecte, la precarietat estructural del projecte (el mot *rapsodie* té aquí un sentit clarament pejoratiu, però alhora se'n remarca l'abast, quasifagocitador). D'una banda, l'obra pot resultar un *collage* vertiginós. D'altra, però, es tracta d'una estructura oberta, ja des de les pretensions mateixes. Una estructura que permet integrar, doncs, la diferència, la *dissimilitude*, l'alteritat. Heus aquí la —en aparença— remota relació entre l'assaig fundacional i el periodisme modern. No és pas tan remot, aquest lligam. En el cas de Josep Pla resulta directe.

En literatura només hi ha dues classes de llibres: els que tenen per base l'observació de la realitat en general i de la realitat humana en particular i els llibres d'imaginació, que són les novel·les i una gran part de la poesia. Els llibres d'observació directa i aguda de la realitat són els que duren més.⁵

I quins són, aquests llibres? És aquí on apareix Montaigne. Concretament el Montaigne que escriu el següent:

51

Les autres forment⁶ l'homme; je le recite⁷ et en represente un particulier bien mal formé, et lequel, si j'avoy à façonner de nouveau, je ferois vrayement bien autre qu'il n'est. Meshuy c'est fait. Or les traits de ma peinture ne forvoyent point, quoy qu'ils se changent et diversifient.⁸

Llegint un text com aquest hom constata la distància que hi ha entre un moralista à l'*ancienne*, com Montaigne, i allò que ara anomenaríem també "moralista", però en un altre sentit. Montaigne tam-

³ Tot i que, des d'un cert anacronisme, s'ha emprat aquest mot en el sentit modern i literal. Per exemple: CHATEAU, J. *Montaigne Psychologue*. Paris, 1966. D'altres han vist psicoanàlisi *avant la lettre* al capítol "Sur l'éducation des enfants", per exemple. Les casualitats teòriques són, en efecte, enormement suggeridores; però emprar aquest concepte resulta exegèticament il·lícit.

⁴ *Essais*, I, XII, p. 48.

⁵ PLA, J. *Obra completa*. Barcelona: Destino, vol. 35, p. 26.

⁶ "Instrueixen", en un sentit ètic.

⁷ "Mostro", "descriu", etc.

⁸ *Essais*, III, II, p. 804.

poc té a veure amb una tercera tipologia, que quedaria perfectament representada per Sant Pau, per exemple. Per aquest, sí, és l'home (com a condició: *genèricament*) qui està humiliat, tot i que pot arribar a salvar-se. Per Montaigne l'home humiliat és, només, l'humanista lletraferit i pedant del seu segle i del seu entorn. Els caribs no formen part d'aquesta condició,⁹ com tampoc no en van formar part els romans ni els grecs clàssics. És en aquest sentit precís que l'antropologia deixa pas a l'etnologia: *no hi ha una possibilitat de subsumció temporal-espacial en el conjunt dels éssers humans concrets*. Els motius els trobem clarament explicats a l'*Apologia*: la raó humana és un principi diversificador que anul·la la unitat directriu que la Natura imposa als animals, per exemple. Un cavall o un gos regeixen la seva conducta de la mateixa manera a Europa o Amèrica, al segle XVI o al segle VIII. Els homes, no. L'estudi de l'home ha de basar-se, doncs, en l'anàlisi dels costums, i no d'una Natura que és, en realitat, inexistent.¹⁰ És en aquest sentit que Montaigne és un *moralista*, i no en un altre. En francès del segle XVI, el terme *meurs* o *moeurs*¹¹ designava una noció empírica, exempta de tot judici de valor. *Science morale* vol dir doncs, en Montaigne, el coneixement empíric i detallat dels costums, però en cap cas una teorització d'aquests que desemboqui en una antropologia filosòfica.

52

Al capítol IX del llibre III (datat per Villey l'any 1586, és a dir, tretze anys després d'exposar el seu projecte genèric al primer capítol del llibre) Montaigne afirma: "(...) ouy, je le confesse (...) la seule variété me paye, et la possession de la diversité, au moins si aucune chose me paye".¹² O fins i tot al capítol final del llibre: "Il y a peu de rélation de nos actions, qui sont en perpetuelle mutation, avec les loix fixes et immobiles".¹³ Exposar la llista completa de recurrències a aquest camp semàntic resultaria, naturalment, desmesurat pel nostre propòsit, que aquí és només il·lustratiu. Ara bé, ¿en què s'acabarà traduint, a nivell teòretic, aquest projecte sostingut al llarg de tota l'obra? En principi, és obvi, en un abandonó tant de qualsevol model antropològic com dels *mètodes* amb

⁹ Aquesta afirmació pot corroborar-se amb una sentència molt significativa: "Quand les vignes gelent en mon village, mon prebste en argumente l'ire de Dieu sur la race humaine, et juge que la pepie en tienne des-jà les canibales", *Essais*, I, XXVI, p. 157.

¹⁰ *Essais*, II, XII, p. 380.

¹¹ Montaigne utilitza indistintament ambdues formes, la primera de les quals no és normativa en l'actualitat.

¹² *Essais*, III, IX, p. 966.

¹³ *Essais*, III, XIII, p. 1.096. El capítol està datat l'any 1587.

què aquests es gesten.¹⁴ La distinció esquemàtica entre "bàrbar" i "civilitzat", present a la *Política* d'Aristòtil i que revifa al segle XVI per obra d'alguns escolàstics,¹⁵ o les curioses classificacions jurídic-teològiques ideades pel cardenal Caietà,¹⁶ o les diverses tipologies renaixentistes que abasten camps tan diversos com la moral (com a ciència dels costums: la teoria de Jean Bodin sobre els *climata*, per exemple) o la medicina (*tipus sanguini*, etc.) estan força allunyades del contingut dels *Essais* (no del seu propòsit, que, en un cert vessant, implica "ruiner la notion anthropologique de type").¹⁷ Aquesta afirmació, parant esment a certes definicions dels *Essais*, pot resultar enganyosa. En efecte, Montaigne s'arriba a descriure en els següents termes: "J'ay au demeurant la taille forte et ramassée; le visage, non pas gras mais plein; la complexion entre jovial et melancholique, moiennement sanguine et chaude".¹⁸ La terminologia pot, en aquest punt, arribar-nos a confondre: Montaigne està afirmant justament no una situació de *fixesa tipològica* sinó un *flux* canviant d'estats diversos i/o contradictoris que condueixen a perfilar els trets d'una *successió*, no els d'una *definició*. Jean Starobinski interpreta així el fragment anterior:

La description ne peut s'arrêter à un type entier et pur: c'est le mixte et l'intermediaire qui prévalent selon le concept d'idiosyncrasie, par quoi la doctrine galé-niste fait cas avec les preferences nominalistes de Montaigne. Et, de plus cette "complexion" située entre le jovial et le melancholique ne s'établisse pas en un equilibre fixe: elle s'exprime par une succession d'états opposées. La mutation, dont Montaigne fera la loi du monde, gouverne ordinairement son propre corps, et son esprit.¹⁹

53

Montaigne no renuncia, doncs, exactament al *concepte* de *type*, sinó al seu ús clàssic en un discurs que sol tenir més d'ontològic que no pas d'antropològic; el *type* passa aquí a descriure dinàmicament una contradicció, i no pas a resoldre-la estàtica-

¹⁴ Sobre la recepció montaigniana de l'antropologia platònica i l'aristotèlica vegeu SCREECH, M. A. *Montaigne et la mélancolie*. Paris: PUF, 1992, § 9, p. 102-105.

¹⁵ El teòleg escocès John Mair (1469-1550).

¹⁶ VIO, T. de (cardenal Caietà). "Commentaria in Summa Theologiae, I". A: *S. Thomae Aquinatis, Doctoris Angelici, Opera Omnia iussu impensaue Leonis XIII*. Roma: Leonina, 1882-1948, vol. XI.

¹⁷ FRIEDRICH, *op. cit.*, p. 166.

¹⁸ *Essais*, II, XVII, p. 641.

¹⁹ STAROBINSKI, J. *Montaigne en mouvement*. Paris: Gallimard, 1984, p. 39-40.

ment en una *categoria humana*, que pot ser molt detallada i complexa, però que no deixa pas de ser una categoria *fixa*. Allò que abans *s'aplicava* a l'Home, *s'aplica* ara a *un* home, i no per taxonomitzar-lo sinó precisament per mostrar el flux *ondoyant et divers* d'aquest: d'ell mateix.

EL PROJECTE DE “SCIENCE MORALE”: LA BAULA PERDUDA ENTRE LA MIRADA DEL MÓN ANTIC I EL MODERN

Je ne puis assurer mon object.²⁰ Il va trouble et chancelant, d'une yvresse naturelle. Je le prens en ce point, comme il est, en l'instant que je m'amuse à luy. Je ne peints pas l'estre. Je peints le passage: non un passage d'aage en autre, ou, comme dict le peuple, de sept en sept ans, mais de jour en jour, de minute en minute.²¹

El *type* (només) es concreta ara particularment, *s'individua*litz: mai no *s'estén* a una noció abstracta d'Home, i en aquest sentit queda qüestionat com a tal:

Maintenant je suis à tout faire, maintenant à rien faire; ce qui m'est plaisir à cette heure me sera quelque fois peine. Il se faict mille agitations indiscrettes et casuelles chez moi. Ou l'humeur melancholique me tient, ou la cholérique; et de son autorité privée, à cette heure le chagrin predomine en moy, à cette heure l'alegresse.²²

54

Però el que resulta d'una importància majúscula no és el simple abandó (o la reducció a l'absurd matisada, com acabem de veure en el text anterior), sinó l'intent d'omplir el buit preocupant deixat pels models clàssics, per una *science morale* (en el sentit abans esmentat) basada en un examen *scrutateur*, empíric i comparatiu, dels *mores* humans. La influència de Plutarc, per exemple, és clara.²³ Però el projecte com a tal, i la seva formulació precisa i reiterada, pertany a Montaigne.

¿Vol dir això que Montaigne és el fundador de l'*etnologia moderna*? Cal ser molt cautelosos en la resposta a aquesta pregunta; en primer lloc, l'*etnologia moderna en un sentit estricte* no

---

²⁰ És a dir, el meu jo.

²¹ *Essais*, III, II, p. 805.

²² *Essais*, II, XII, p. 566.

²³ NADEAU, O. *La pensée de Montaigne*. Genève: Droz, 1972, capítol III.

comença fins ben avançat el segle XIX; en segon lloc, abans de Montaigne hi ha un important gruix de reflexions *etnològiques* i de material etnogràfic; en tercer lloc, Montaigne no pot ser titllat de modern en el ple sentit de la paraula, per molt que certs aspectes de la seva filosofia així semblin indicar-ho. Afegirem, finalment, que de vegades resulta impropedent buscar de totes passades *fundadors mítics* de les diverses disciplines científiques: cap ciència neix *ex nihilo*, sinó que cristal·litza sempre a partir d'un determinat conjunt d'obres, autors, corrents, etc. Afirmar que Comte és el fundador-inventor de la sociologia, o que Wundt (o Wattson o Titchener, tant se val) ho és de la psicologia, o que Lafitau o Bachofen o McLennan o L. H. Morgan ho són de l'etnologia, ni tan sols serveix, la majoria de les vegades, a efectes d'orientació cronològica. Comte, sí, és el primer que emprà el mot *sociologie*. Però fer abstracció del llegat de reflexions socials anteriors a ell resultaria poc assenyat, com també ho seria oblidar les reformes radicals posteriors a què ha estat sotmesa aquesta disciplina.²⁴ Peter Burke afirma que després de llegir certs passatges ens sentim temptats a descriure Montaigne com un antropòleg, o almenys com un precursor de la moderna antropologia social. El perill rau a discriminar malament entre el context cultural en el qual fou fundada l'antropologia social, a finals del segle XIX, i el de l'època de Montaigne. Aquest escrivia com a moralista, i els antropòlegs moderns, en general, no ho fan així.²⁵

Ens trobem, de nou, davant d'un judici que es basa en la confusió del sentit actual de la paraula *moralista* amb el que aquesta significava en francès el segle XVI: quelcom absolutament lligat al primitiu *mores* llatí i gairebé sinònim —si més no en aquell moment— del terme *coutume*. Per tant, les nocions de "moral", "moralista", "moralisme", etc., tenien un sentit entre els segles XVI i XVII que no només era diferent de l'actual, sinó que fins i tot podia resultar contradictori amb aquest. Això és el que provarem de corroborar a continuació amb els següents referents:

1. Al capítol *Des livres*, per exemple, aquest sentit no deixa lloc a dubtes; fins i tot, a les edicions anteriors a 1595, ens trobem

---

²⁴ Sense anar més lluny, les *Règles de la méthode sociologique*, de DURKHEIM (1895). (Vegeu la introducció de S. González Noriega a l'edició espanyola d'Alianza, Madrid, 1988, p. 7-25).

²⁵ BURKE, P. *Montaigne*. Madrid: Alianza, 1985, § VII, p. 61.

amb la següent afirmació: “(...) la consideration des natures et conditions des divers hommes, les coutumes des nations differentes, c’est le vray object de la science morale”.²⁶ Hi ha alguna aproximació més precisa i concisa de l’obra de Josep Pla? Penso que no. El més interessant —per no dir desconcertant— és que es tracta d’un text del segle XVI.

2. En altres autors contemporanis a Montaigne, com Desportes, la situació és exactament la mateixa. Aquest afirma que “(...) quant aux moeurs, ce n’est autre chose à dire que les coutumes et manières de se comporter aux actions et passions humaines...”.²⁷

3. En autors anteriors a Montaigne, com Cornelius Agrippa (1486-1535), l’expressió d’aquesta accepció resultava ja inequívocament explícita; en aquest punt no hi caben ja matisos històrico-filològics. El text d’Agrippa és decisiu perquè primer s’atura a detallar què no és allò que es vol definir: “Reliquum vero, si qua de moribus (ut aliquibus placet) philosophia sive disciplina est, hanc arbitror ego non tam philosophorum ratiunculis, qui vario uso, consuetudine, observatione, ac communis vitae conservatione constare, ac pro temporum, locoru, hominumque; opinione mutabile esse, quam minae ac blandimentis pueros, leges atque vindicta maiores docent”.²⁸

56

4. En una edició francesa del mateix text d’Agrippa quasi contemporània de Montaigne (1608): “La philosophie qui traite des moeurs ne consiste point tant en raisons philosophiques qu’en diversité d’usages, de coutumes, d’observations, de commune conversation, et manière de vivre d’entre les hommes: lesquelles choses se changent selon que les lieux, les temps et les opinions diverses le requierent”.²⁹

5. Un text de Marin Mersenne del 1627, l’impressionant *Traité de l’Harmonie Universelle* (una de les obres més exhaustives sobre música que s’han escrit mai). Aquí apareix el terme en un sentit ja transicional, però lligat encara a la noció de diversitat d’allò que modernament anomenaríem “cultures” (a què Mersenne

²⁶ VILLEY, en nota a peu de pàgina, al mateix capítol citat abans, p. 416.

²⁷ Citat per FRÉMY, E. *L’Académie des derniers Valois*. Paris, 1887; i també per FRIEDRICH, *op. cit.*, p. 190.

²⁸ AGRIPPA VON NETTESHEIM. *Opera*. Edició reprografiada en dos volums a cura de Richard H. Popkin, Hildesheim. New York: Georg Olms, 1970. A: *De la vanité des sciences*, § “De la philosophie”, LIV, 118.

²⁹ *De la vanité...*, LIV. Edició i traducció de Louis de Mayerne, de 1608. Citat per Comparot, p. 280-281.

al·ludeix amb la fórmula "les Citez, les Républiques et les Royaumes..."). "La Philosophie Morale est l'harmonie de l'esprit, dont les chordes sont haussées ou baissées par les vertus, ou par les vices; et qu'on peut arriver à la perfection de la vertu par la Musique, qui peut encore servir pour gouverner les Citez, les Républiques et les Royaumes".³⁰

6. Finalment, a fi de constatar l'ús del concepte en àmbits ben diversos, ens farem ressò de l'obra filosòfica de Descartes³¹ i de la d'un dels primers etnògrafs americans, José de Acosta.³² El sentit del terme és exactament el mateix: moral fa referència al costum, en cap cas a l'àmbit de la reflexió ètica. Quan Descartes parla de "moral provisional" apel·la, per exemple, als costums "dels perses i dels xinesos; i quan Acosta vol descriure el Nou Món i els costums dels seus habitants fa una *Historia natural y moral de las Indias*.

I ara, òbviament a part, el torn de Josep Pla. Quines són les característiques del moralisme?

En general, els moralistes han escrit clar, sense retòrica, sense manierisme, d'una manera intel·ligible, sense adjectius rebuscats, sense frases la formació de les quals indica una ànsia d'adulació i de sentiments falsificats abjectes. (...) Els moralistes duraran sempre. Són d'una simplicitat meravellosa i d'una obtenció molt difícil.³³

MÉS ENLLÀ DEL TESTIMONIALISME: L'ACTA FUNDACIONAL DE L'ESCRITURA MODERNA

El projecte de *science morale* actua, doncs, com a eix i motor dels *Essais*, que, des d'aquesta perspectiva, adquireixen no només una unitat, sinó sobretot un sentit, una direcció mantinguda i fins i tot radicalitzada amb la *pintura del jo*. Ara bé: quin és l'origen no ja de la redacció dels *Essais* sinó del mateix projecte que va conduir a la seva consolidació? Respondre aquesta pregunta (sense prendre

³⁰ MERSENNE, M. *Traité de l'Harmonie Universelle*. Paris: Fayard, 2003, vol. I, p. 25.

³¹ DESCARTES, R. *Discours de la méthode*, § III, 591 i s. A: *Oeuvres Philosophiques*. Ed. de F. Alquié, vol. I.

³² ACOSTA, J. De. *Historia natural y moral de las Indias*. Edició d'Edmundo O'Gorman. México: Fondo de Cultura Económica, 1985.

³³ PLA, *op. cit.*, vol. 35, p. 26.

partit per una exègesi psicoanalítica a l'estil de F. Rigolot, per exemple)³⁴ resulta si més no *relliscós* a efectes metodològics.

És clar que hom pot contrastar de manera lícita l'enunciació d'un projecte (el de *science morale*) amb la seva cristal·lització teòrica (els *Essais*). Però també sembla clar que *remuntar* un graó més d'aquesta cadena per tal d'esbrinar l'origen remot, íntim (i no escrit, ni testificat per cap altra font), condueix a un discurs que no podem considerar *estrictament* historiogràfic (almenys des de la nostra idea d'historiografia), sinó més aviat propi d'àmbits com la biografia novel·lada. Queda, això sí, un petit marge amb el que és evident que, tot i no poder aprofundir en la més remota intimitat dels *Essais*, queda dintre dels llindars metodològics traçats: la recerca dels *sediments* del projecte en la mateixa obra, en el text (no en la biografia —o el seu ús més o menys arbitrari—). Aquí no es tractaria tant de detectar l'enunciació del projecte (cosa que ja hem vist al primer capítol dels *Essais*, per exemple)³⁵ com el seu sentit *paral·lel a la realització d'aquest*.

La famosa dedicatòria "Au lecteur", redactada pel març de 1580 (és a dir, en el moment de la publicació de la primera edició i posterior, per tant, a la redacció d'aquesta) resulta en aquest punt força significativa:

58

C'est icy un livre de bonne foi, lecteur. Il t'avertit dès l'entrée, que je ne m'y suis proposé aucune fin, que domestique et privée. Je n'y ay nulle consideration de ton service, ny de ma gloire. Mes forces ne sont pas capables d'un tel dessein. Je l'ay voué à la commodité particulière de mes parens et amis: à ce que m'ayant perdu (ce qu'ils ont à faire bien tost)³⁶ ils y puissent retrouver aucuns traits de mes conditions et humeurs, et par ce moyen ils nourrissent plus entiere et plus vifve, la connoissance qu'ils ont eu de moy. Si c'eust esté pour rechercher la faveur du monde, je me fusse mieux paré et me presanterois en une marche étudiée. Je veus qu'on my voie ma façon simple, naturelle et ordinaire, sans contention et artifice: car c'est moy que je peins. Mes defauts s'y liront au vif, et ma forme naïfve,³⁷ autant que la reverence publique me l'a permis. Que si j'eusse esté entre ces nations qu'on dict vivre encore sous la douce liberté des premieres loix de nature, je t'asseuré que je m'y fusse tres-volontiers peint tout entier, et tout nud. Ainsi,

---

³⁴ RIGOLOTT, F. *Les Metamorphoses de Montaigne*. Paris: PUF, 1988.

³⁵ *Essais*, I, I, p. 9.

³⁶ Montaigne, però, viuria encara dotze anys més.

³⁷ Als *Essais* aquest mot sol significar: 'pura', 'natural', 'sense artifici', però no 'ingènu'.

lecteur, je suis moy-mesmes la matiere de mon livre: c'est n'est pas raison que tu employes ton loysir en un subject si frivole et si vain. A Dieu donq, de Montaigne, ce premier de Mars mille cinq cens quatre vingts.³⁸

I Pla diu:

Aquests articles (...) i tot el que he elaborat constitueixen testimonis de successius moments i situacions de la meua vida, que formen part d'unes vastes memòries, d'una successió de reflexos de la meua insignificant però autèntica existència.³⁹

Estan parlant del mateix, Pla i Montaigne? Sí i no. D'una banda, sembla obvi que es tracta de dos projectes paral·lels. Però cal recordar que els separen gairebé cinc segles. Des de la perspectiva que aquí volem subratllar, no podem fer abstracció d'un fet fonamental: el gruix de l'obra de Pla s'inscriu en el periodisme. El *testimoni* de Montaigne i el de Pla, en definitiva, pertanyen a dues esferes mentals gairebé impossibles de conciliar però que, en qualsevol cas, estan històricament vinculades (ni que sigui, com ara veurem, per un fil molt tènue).

Cal observar en les tres primeres frases de l'encapçalament al lector de Montaigne una paradoxa molt subtil: s'afirma, d'una banda, que l'obra no té cap finalitat, tret de la domèstica i privada, i que amb ella no es busca ni el reconeixement públic ni la *gloire*. Però immediatament s'afegeix el perquè: "Mes forces ne sont pas capables d'un tel dessein". No es descriu, doncs, "la fin que je m'y suis proposé" sinó els motius que l'han conduït a renunciar-hi (és a dir: a la primitiva, la que podria comportar la *gloire*) i adscriure's a una altra ("c'est moi que je peins": la pintura del jo). Ara bé, ¿és tot això (dit ingènuament) pura retòrica o bé convenció literària (*humilitat davant la pròpia obra*, etc.)?, ¿paga la pena, doncs, que ens hi detinguem com si es tractés d'un veritable judici autocrític, el primer de l'obra, o que no hi parem atenció pel fet de constituir, probablement, un simple lloc comú? Alguns autors han insinuat la possibilitat que l'origen dels *Essais* fos la confecció d'una mena de *manuel du parfait gentilhomme*, que el llibre constituís una mena de projecte frustrat.⁴⁰ Considerem, però, que ni l'"Au

³⁸ *Essais*, p. 3.

³⁹ PLA, *op. cit.*, vol. 2, p. 7.

⁴⁰ Per exemple, THIBAUDET, A. *Montaigne*. Paris, Gallimard: 1963, p. 62; i també BUTOR, M. *Essai sur les Essais*. Paris: Gallimard, 1968, p. 42-44. Trobem, en

lecteur” és una vàcua convenció ni els *Essais* són la degeneració d’una idea primitiva que per algun motiu no es va poder dur a terme. En primer lloc, cal que ens preguntem què és exactament aquest “ton service [del lector] et ma glorie” sobre les quals Montaigne declara tenir “nulle consideration”:

Il y a plusieurs livres utiles à la raison de leurs subjects, desquels l’auteur ne tire aucune recommandation, et des bons livres, comme des bons ouvrages, qui font honte à l’ouvrier. J’escrirai la façon de nos convives,⁴¹ et de nos vestemens, et l’escrirai de mauvaise grace; je publierai les edits de mon temps et les lettres des Princes qui passent és mains publiques; je ferai un abbregé sur un bon livre (et tout abbregé sur un bon livre ets un sot abbregé),⁴² lequel viendra à se perdre, et choses semblables. La posterité retirera utilité singuliere de telles compositions; moi, quel honneur, si n’est de ma fortune?⁴³

Montaigne utilitza un condicional: si fes el “servei històric” (“la faveur du monde” del pròleg), consistent a confeccionar una crònica social del seu temps o, com un simple amanuense, a resumir llibres que es poden arribar a perdre, la posteritat li ho agrairia. Perquè és cert que la recensió d’una obra desapareguda és *útil*; ara bé, com a projecte filosòfic o simplement literari (i en el cas de Montaigne, retirat ja a la seva biblioteca, *com a projecte vital*) és del tot estúpid (*sot*). No només és aliè a l’objectiu declarat en el petit pròleg, sinó que hi resulta contradictori; Montaigne no pretén pas que la posteritat pugui recuperar un manuscrit perdut, sinó que els seus “parens et amis” puguin recuperar-lo a ell, “à ce que m’ayant perdu”, de forma “plus entiere et plus vifve”.

---

qualsevol cas, una *estratègica* conjunció adversativa en la primera menció explícita sobre l’origen del seu llibre, de la qual no en podem fer pas abstracció: “Dernierement que je me retiray chez moy, delibéré autant que je pourroy, ne me mesler d’autre chose que de passer en repos, et à ce part, ce peu qui me reste de vie: il me sembloit ne pouvoir faire plus grande faveur à mon esprit, que de le laisser en pleine oyseveté, s’entretenir soy mesmes, et s’arrester et rasseoir en soy: ce que j’esperois qu’il peut meshuy faire plus aisément, devenu avec le temps plus poissant, et plus meur. Mais je trouve, variam semper dant otia mentem, qu’au rebours, faisant le cheval eschappé, il se donne cent fois plus d’affaire à soy mesmes, qu’il ne’n prenoit pour autry; et m’enfante tant de chimeres et monstres fantasques les uns sur les autres, sans ordre, et sans propos, que pour en contempler à mon aise l’ineptie et l’estrangeté, j’ay commancé de les mettre en rolle, eperant avec le temps luy faire honte à luy mesmes”, *Essais*, I, VIII, p. 33.

⁴¹ Festes o menjars socials.

⁴² Es tracta, amb tota probabilitat, d’una irònica al·lusió a la seva *Apologie*.

⁴³ *Essais*, III, VIII, p. 939.

L'enunciació d'aquest projecte, d'un esquematisme que, efectivament, pot semblar un artifici retòric, no ens ha de confondre; aquí no s'està construint una mena de testament. Gairebé al final d'aquesta, en el llibre III, Montaigne farà una referència explícita al moment de confecció d'aquell pròleg (1580) i a l'actual (1588). En aquest "ara", l'obra constitueix una unitat (ja) indisso- luble, però no estàtica: s'han anat afegint idees, dades i citacions textuais, i se n'afegiran encara més. En qualsevol cas, sobreviurà a l'autor, contenint-lo. Montaigne, en canvi, sent (i sobretot, *present*) la seva inevitable dissolució en no poder constatar la identi- tat entre el seu *jo* de 1580 i el de vuit anys després:

Mon livre est tousjours un. (...) Mes premieres publications furent l'an mille cinq cens quatre vingts. Depuis d'un long traict de temps je suis enveilli, mais assagi je ne le suis certes pas d'un pouce. Moy à cette heure et moi tantost sommes bien deux; mais quand meilleur, je n'en puis pas dire. Il feroit beau estre vieil si nous ne marchions que vers l'amende- ment. C'est nouveau d'yvroigne titubant, vertigineux, informe, ou des joncs que l'air manie casuellement.⁴⁴

Montaigne era perfectament conscient de l'estranyesa, i fins i tot del desconcert, que generaria el seu projecte.⁴⁵ Josep Pla també:

61

La prosa, la poesia, la literatura, és com tots els objectius que proposa la vida: arribar a aquest objectiu implica un esforç, un esforç immens, una paciència granítica, una tenacitat engegada i bovina.⁴⁶

I alguna cosa més, és clar: un risc, un risc igualment immens. Tot testimoni literari és *irreversible*, i en aquest sentit pot acabar transformant una obra completa en una completa contra- dicció. En el cas de Montaigne, o de qualsevol altre autor de la seva

⁴⁴ *Essais*, III, IX, p. 964.

⁴⁵ "Mais parce que, apres que le pas a esté ouvert à l'esprit, j'ay trouvé, comme il advient ordinairement, que nous avions pris pour un exercice malaisé et d'un rare subject ce qui ne l'est aucunement; et qu'apres que nostre invention a esté eschau- fée elle descouvre un nombre infiny de pareils exemples, je n'en adjousteray cettuy- cy: que si ces essays estoient dignes qu'on en jugeat, il en pourroit advenir, à mon advis, qu'ils ne plairoient guiere aux esprits communs et vulgaires, ny guiere aux sin- guliers et excellens: ceux-là n'y entendoient pas assez, ceux-cy y entendoient trop; ils pourroient vivoter en la moyenne region", *Essais*, I, LIV, p. 313.

⁴⁶ PLA, *op. cit.*, vol. 17, p. 238.

època, això era possible però alhora evitable. En el cas de Pla resulta molt més difícil: la majoria dels seus escrits tenen un origen periodístic i, en conseqüència, reflecteixen un conjunt d'esdeveniments que sovint no són coherents en cap sentit.

Com neutralitzar aquesta circumstància? No perdent mai de vista que la realitat i la natura humana són ondulants. Aquesta és la gran aposta literària de Pla, i prové directament de Montaigne. La descripció de la realitat del segle XX requeria, per a ser creïble, una dosi important d'escepticisme. I per a ser honesta, un antídoto important de passió. Més enllà de l'escepticisme hi ha el cinisme, i més enllà de la passió, la ingenuïtat. Si Josep Pla és, fins i tot a nivell europeu, un dels escriptors més importants —però no, curiosament, més *representatius*— del segle XX és perquè sempre va ser conscient d'aquests límits.